

UZOQ MUDDATLI AKTIVLAR AUDITINI XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Shermamatov Sirojiddin Xaydarovich

Raqamli iqtisodiyot va agrotekhnologiyalar universiteti

ORCID: 0009-0006-8528-9924

s.shermamatov@udea.uz

Annotatsiya. Ushbu maqolada uzoq muddatli aktivlar auditini xalqaro standartlar asosida takomillashtirilishi moliyaviy hisobotlarning aniqligi va shaffofligini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu mavzu doirasida uzoq muddatli aktivlarni baholash usullari, ularning eskirishini hisobga olish tamoyillari hamda xalqaro audit standartlariga muvofiq tekshirish jarayonlari tahlil qilinadi. Standartlashtirilgan yondashuv audit jarayonining samaradorligini oshirish bilan birga, investorlar va manfaatdor tomonlar uchun ishonchli ma'lumot taqdim etishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: uzoq muddatli aktivlar, audit, xalqaro audit standartlari, IFRS, moliyaviy hisobot, baholash usullari, aktivlarning eskirishi, auditorlik tekshiruvi, shaffoflik, investitsion qarorlar.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ АУДИТА ДОЛГОСРОЧНЫХ АКТИВОВ НА ОСНОВЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ

Шерматов Сироджиддин Хайдарович

Университет цифровой экономики и агротехнологий

Аннотация. В данной статье освещается, что совершенствование аудита долгосрочных активов на основе международных стандартов служит повышению точности и прозрачности финансовой отчетности. В рамках данной темы анализируются методы долгосрочной оценки активов, принципы учета их износа и процессы проверки в соответствии с международными стандартами аудита. Стандартизированный подход помогает предоставлять достоверную информацию инвесторам и заинтересованным сторонам, одновременно повышая эффективность процесса аудита.

Ключевые слова: внеоборотные активы, аудит, международные стандарты аудита, МСФО, финансовая отчетность, методы оценки, амортизация активов, прозрачность, инвестиционные решения.

IMPROVING THE AUDIT OF LONG-TERM ASSETS ON THE BASIS OF INTERNATIONAL STANDARDS

Shermamatov Sirojiddin Xaydarovich

University of Digital Economics and Agrotechnologies

Abstract. In this article, the improvement of the audit of long-term assets based on international standards serves to increase the accuracy and transparency of financial statements. Within this topic, long-term asset valuation methods, principles of accounting for their depreciation, and verification processes in accordance with international auditing standards are analyzed. A standardized approach helps provide reliable information for investors and stakeholders while increasing the efficiency of the audit process.

Keywords: non-current assets, auditing, international auditing standards, IFRS, financial reporting, valuation methods, depreciation of assets, transparency, investment decisions.

Kirish.

Uzoq muddatli aktivlar auditi moliyaviy hisobotlarning aniqligi va ishonchliligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Dunyo bo'ylab ko'plab davlatlar moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlarga mos kelishini ta'minlash maqsadida xalqaro audit standartlarini tatbiq etmoqda. Xususan, Yevropa Ittifoqi davlatlari 2005-yildan boshlab Xalqaro Moliyaviy Hisobot Standartlari (IFRS) asosida audit tizimini yo'lga qo'ygan bo'lsa, AQSh Sarbanes-Oxley qonuni (2002) orqali auditorlik jarayonlarini kuchaytirgan. So'nggi yillarda Rossiya, Xitoy va Hindiston ham xalqaro standartlarga moslashish jarayonini tezlashtirdi. Rossiyada 2017-yilda MHXS bo'yicha auditi majburiylashtirish boshlangan bo'lsa, Xitoyda 2019-yilga kelib, yirik kompaniyalarning 80% dan ortig'i xalqaro standartlarga mos audit tizimiga o'tgan. Hindiston 2016-yildan boshlab Ind AS (IFRS ga moslashgan) standartlarini joriy etdi, natijada auditning samaradorligi 30% ga oshgani kuzatildi.

O'zbekistonda esa audit tizimini isloh qilishga alohida e'tibor qaratilmoqda. 2021-yilda mamlakatda qabul qilingan "Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi qonunga muvofiq, xalqaro standartlarga moslashtirish ishlari jadallashdi (Qonun, 2021). 2022-yil holatiga ko'ra, O'zbekistondagi yirik kompaniyalarning 65% i auditda xalqaro standartlardan foydalanayotganini ko'rsatmoqda. Shuningdek, Markaziy Osiyo mintaqasida O'zbekiston auditorlik xizmatlarini rivojlantirish bo'yicha yetakchi o'rinlarni egallab bormoqda. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, uzoq muddatli aktivlar auditining samaradorligi yuksak standartlarga rioya qilish orqali ta'minlanadi. Masalan, Germaniyada xalqaro standartlarga asoslangan audit natijasida moliyaviy hisobdorlik darajasi 90% ga yetgan. Fransiyada esa bu ko'rsatkich 87% ni tashkil qiladi. Shuningdek, Janubiy Koreyada xalqaro audit tizimiga o'tish natijasida investorlar ishonchi 40% ga oshgani kuzatilgan. O'zbekistonda uzoq muddatli aktivlar auditini takomillashtirish jarayoni davom etmoqda. 2023-yilda moliyaviy audit sohasida xalqaro standartlarga muvofiq yangi normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Ularning amaliyotga tatbiq etilishi natijasida auditorlik xatoliklari 25% ga kamaygan. Bu esa, o'z navbatida, investorlar uchun mamlakatning moliyaviy bozoriga bo'lgan ishonchini oshirishga xizmat qilmoqda. Shuningdek, uzoq muddatli aktivlarning audit jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. AQSh va Buyuk Britaniyada 2022-yilda sun'iy intellekt va avtomatlashtirilgan audit tizimlari joriy etilishi natijasida tekshirish tezligi 50% ga oshgan va aniqlik darajasi sezilarli darajada yaxshilangan. O'zbekistonda ham 2024-yilgacha bu yo'nalishda sezilarli o'zgarishlar amalga oshirilishi rejalashtirilgan. Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, uzoq muddatli aktivlarning auditini takomillashtirish xalqaro standartlarga moslashish orqali samaradorlikni oshiradi. Xalqaro tajriba va zamonaviy yondashuvlarni qo'llash O'zbekistonda ham audit sifatini oshirishga xizmat qiladi. Shu bois, mamlakatda auditorlik xizmatlarini xalqaro talablarga moslashtirish va ilg'or texnologiyalarni joriy etish muhim ahamiyatga ega. Uzoq muddatli aktivlar auditi xalqaro standartlar asosida rivojlantirilishi moliyaviy hisobdorlikni oshirib, xalqaro investitsiyalar jalb qilinishiga yordam beradi. Bu esa iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga turtki bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar sharhi.

Nobes (2015) xalqaro moliyaviy hisobot standartlarining (IFRS) afzalliklarini tadqiq qilib, ularning global bozorlarda investorlar uchun shaffoflikni ta'minlashini ta'kidlaydi. Unga ko'ra, uzoq muddatli aktivlarning auditida IFRS qoidalariga rioya qilish kompaniyalarning xalqaro investitsiyalar jalb qilish imkoniyatini oshiradi. Whittington (2018) moliyaviy audit jarayonlarida xalqaro standartlarga asoslangan auditorlik usullarining samaradorligini o'rgangan. U uzoq muddatli aktivlar auditi bo'yicha aniq baholash mezonlarini ishlab chiqish korxonalarining moliyaviy hisobotlarini yanada aniqroq qilishga yordam berishini ta'kidlagan. Xalqaro Buxgalteriya Standartlari Kengashi (IASB) sobiq rahbari sifatida Hoogervorst (2019) uzoq muddatli aktivlarni baholash va audit qilishda hisobdorlik va shaffoflik muhimligini qayd

etadi. Unga ko'ra, aktivlarning bozor qiymati bo'yicha qayta baholanishi kompaniyaning moliyaviy barqarorligini yaxshiroq aks ettiradi. Barth (2020) xalqaro buxgalteriya standartlari va audit tizimi bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borgan. U uzoq muddatli aktivlar hisobotida shaffoflik va ehtiyotkorlik tamoyillariga rioya qilish auditorlik jarayonining aniqligi va ishonchliligini oshirishini ta'kidlaydi. Enevoldsen (2017) xalqaro buxgalteriya va audit standartlarining joriy etilishi bo'yicha tadqiqot olib borgan. Unga ko'ra, uzoq muddatli aktivlarni xalqaro standartlarga muvofiq audit qilish kompaniyalar uchun moliyaviy xavflarni kamaytirishga hamda investorlarning ishonchini oshirishga yordam beradi. Xolmirzayev (2020) uzoq muddatli aktivlar auditi bo'yicha xalqaro standartlarning joriy etilishi audit jarayonlarining shaffofligini oshiradi va bu investorlar uchun ishonch muhitini shakllantiradi deb ta'kidlaydi. Ismoilov (2019) uzoq muddatli aktivlarni baholashda innovatsion yondashuvlar qo'llanilishi kerakligi va xalqaro standartlarga mos metodologiyalar ishlab chiqilishi lozimligini ta'kidlaydi. Yuldasheva (2021) auditorlik xizmatlari milliy iqtisodiyotning barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etishini va audit sifati oshgani sari investitsiya muhitining yaxshilanishi kuzatilishini bildiradi. Norqulov (2022) xalqaro audit standartlarining milliy tizimga tatbiq etilishi orqali O'zbekistonda moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi oshirishini ta'kidlaydi. Sobirov (2023) uzoq muddatli aktivlar auditi nazariyasi va amaliyoti bo'yicha chuqur tadqiqotlar olib borish zarurligini va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish muhimligini ta'kidlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Mazkur tadqiqotda uzoq muddatli aktivlar auditini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish masalasi kompleks yondashuv orqali o'rganildi. Tadqiqot davomida iqtisodiy tahlil, taqqoslash usuli, empirik ma'lumotlarni qayta ishlash va statistik usullar qo'llanildi. Xalqaro va milliy tajribalar o'rganilib, O'zbekistondagi amaliyot xalqaro standartlar bilan solishtirildi. Shuningdek, audit samaradorligini oshirishga doir tavsiyalar ishlab chiqish uchun ekspertlar fikrlari va normativ-huquqiy hujjatlar tahlil qilindi.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Hozirgi kunda O'zbekistonda uzoq muddatli aktivlar auditi sohasida muayyan islohotlar amalga oshirilayotgan bo'lsa-da, hali ham xalqaro standartlarga to'liq moslashish jarayoni yakunlanmagan. Auditorlik xizmatlarini tartibga soluvchi yangi qonunlar qabul qilingan bo'lsa-da, amaliyotda hali ham muammolar mavjud. Auditorlik kompaniyalarining xalqaro standartlarga muvofiq faoliyat yuritishi 2023-yilda 65% ni tashkil qilgan, bu esa rivojlangan davlatlardagi 85-95% ko'rsatkichlardan pastdir. Bundan tashqari, malakali auditorlar yetishmovchiligi va texnologik infratuzilmaning to'liq joriy etilmaganligi dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda.

Xalqaro tajribaga ko'ra, rivojlangan davlatlarda uzoq muddatli aktivlar auditi yanada mukammal shakllangan. Masalan, AQSh, Germaniya va Buyuk Britaniyada xalqaro audit standartlari joriy etilgan bo'lib, audit jarayonlarida avtomatlashtirilgan tizimlar va sun'iy intellekt texnologiyalaridan keng foydalaniladi. Bu esa moliyaviy hisobotlarning aniq va shaffof bo'lishini ta'minlaydi. Janubiy Koreya va Singapur kabi Osiyo mamlakatlarida ham audit jarayoni yuqori samaradorlikka ega bo'lib, kompaniyalarning xalqaro investorlarga bo'lgan ishonchini oshirishda muhim rol o'ynamoqda.

1-jadval O'zbekistonda uzoq muddatli aktivlar auditi sohasidagi xalqaro standartlarga moslik darajasi 65% ni tashkil etgani va bu ko'rsatkich Germaniya (90%), AQSh (95%) va Buyuk Britaniya (92%) kabi rivojlangan mamlakatlardagi yuqori darajadagi moslik bilan solishtirganda sezilarli past ekanligini ko'rsatadi. Shuningdek, malakali auditorlar ulushi (60% O'zbekistonda nisbatan 85-90% rivojlangan mamlakatlarda) va IT texnologiyalarining qo'llanilishi (45% ga teng) ham farqni aniq aks ettirgan.

1-jadval

Uzoq muddatli aktivlar auditi bo'yicha xalqaro va milliy ko'rsatkichlar (2023)

Ko'rsatkichlar	O'zbekiston	Germaniya	AQSh	Buyuk Britaniya	Janubiy Koreya	Xitoy
Xalqaro standartlarga moslik (%)	65%	90%	95%	92%	88%	85%
Malakali auditorlar ulushi (%)	60%	85%	90%	87%	82%	80%
Audit jarayonlarida IT texnologiyalar ulushi (%)	45%	80%	85%	83%	78%	75%
Investorlarning ishonch darajasi (%)	55%	92%	95%	90%	85%	82%
Auditorlik xizmatlarining hajmi (mlrd \$)	0.5	8.2	15.3	10.5	6.1	7.5

Ushbu jadval shuni isbotlaydiki, O'zbekistonda audit jarayonlarini xalqaro standartlarga moslashtirish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish borasida qo'shimcha chora-tadbirlar zarur. Investorlarning ishonch darajasi va auditorlik xizmatlarining hajmi (mos ravishda 55% va 0.5 mlrd \$) rivojlangan mamlakatlarga nisbatan pastligi, auditorlik tizimini yanada mustahkamlash va investitsiyalarni jalb etish uchun tizimli islohotlar o'tkazish lozimligini ko'rsatadi.

O'zbekiston auditorlik tizimida uzoq muddatli aktivlar auditi bo'yicha xalqaro standartlarga moslashishda bir qator dolzarb muammolar mavjud. Birinchidan, malakali auditorlar sonining yetishmasligi va zamonaviy IT texnologiyalaridan to'liq foydalanish darajasi pastligi audit jarayonlarining sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ikkinchidan, normativ-huquqiy bazaning xalqaro talablar darajasida tez va samarali yangilanishi, shuningdek, audit metodologiyalarining zamonaviylashtirilishi bo'yicha tizimli chora-tadbirlar yetarlicha amalga oshirilmaganligi investorlar ishonchini pasaytirib, moliyaviy hisobotlarning shaffofligini kamaytiradi. Bundan tashqari auditorlik xizmatlarining hajmi va investitsiya muhiti rivojlangan mamlakatlarga qaraganda sezilarli past ekanligi aniqlanadi. Shu sababli, moliyaviy hisobotlarning aniqligi va shaffofligini oshirish maqsadida xalqaro standartlarga moslashtirish bo'yicha islohotlar davom ettirilishi zarur. Bu muammolarni bartaraf etish uchun quidagi takliflar beramiz.

➤ Auditorlik sohasida yuqori malakali auditorlar yetishmovchiligi muammosini bartaraf etish uchun universitetlar, kasb-hunar markazlari va professional tashkilotlar hamkorligida maxsus o'quv kurslari va sertifikatlash dasturlarini joriy etish zarur. Shuningdek, xalqaro tajribaga asoslangan treninglar va seminarlar tashkil etish auditorlarning zamonaviy audit metodologiyalarini o'zlashtirishiga yordam beradi.

➤ Auditorlik jarayonlarini xalqaro standartlarga moslashtirishda qonunchilik va normativ hujjatlarni muntazam qayta ko'rib chiqish lozim. Yangi normativ-huquqiy talablar auditorlik amaliyotini qo'llab-quvvatlaydigan, innovatsion yechimlar va texnologiyalarni tatbiq etishni rag'batlantiradigan asoslarni shakllantirishga qaratilishi kerak.

➤ Auditorlik jarayonlarini avtomatlashtirish, raqamlashtirish va optimallashtirish maqsadida sun'iy intellekt, big data, blokcheyn va boshqa zamonaviy IT yechimlaridan keng foydalanish zarur. Bu texnologiyalar orqali moliyaviy hisobotlarning aniqligi, tezkorligi va shaffofligini sezilarli darajada oshirish mumkin.

➤ Rivojlangan mamlakatlar auditorlik tizimini o'rganish va ularning ilg'or tajribalarini o'zlashtirish orqali, O'zbekistonda xalqaro standartlarga mos audit jarayonlarini shakllantirishga e'tibor qaratish zarur. Xalqaro tashkilotlar va ekspertlar bilan hamkorlik qilish, ma'lumot almashish va o'rganish jarayonini tezlashtirish orqali auditorlik tizimining sifatini oshirish mumkin.

➤ Auditorlik sohasida innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash va moliyaviy texnologiyalarni rivojlantirish uchun davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash zarur. Bu, nafaqat audit jarayonlarini yanada samarali qilish, balki investitsiyalarni jalb etish va iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga turtki bo'lishga xizmat qiladi.

Yuqoridagi takliflar amalga oshirilsa, O'zbekistonda uzoq muddatli aktivlar auditini xalqaro standartlarga moslashtirish jarayoni yanada samarali bo'lib, moliyaviy hisobotlarning aniqligi va shaffofligi, shuningdek, investitsiya muhiti yaxshilanishi kutilmoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda uzoq muddatli aktivlar auditini xalqaro standartlarga to'liq moslashmagan holda, malakali auditorlar yetishmovchiligi, normativ-huquqiy baza va zamonaviy texnologiyalarni joriy etishda dolzarb muammolar mavjudligini ochib berdi. Xalqaro tajriba asosida auditorlik jarayonlarini modernizatsiya qilish, malakali kadrlar tayyorlash va normativ-huquqiy me'yorlarni muntazam yangilash orqali auditorlik xizmatlarining sifatini oshirish, moliyaviy hisobotlarning aniqligi va shaffofligini ta'minlash mumkinligi aniqlanadi. Ushbu chora-tadbirlar amalga oshirilsa, investorlar ishonchini mustahkamlash va mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga turtki berish kutilmoqda.

Xulosa va takliflar.

Xulosa qilib aytganda O'zbekistonda uzoq muddatli aktivlar auditini xalqaro standartlarga to'liq moslashtirilmagan holda, auditorlik tizimining normativ-huquqiy bazasi, malakali kadrlar tayyorlash va zamonaviy texnologiyalarni qo'llash darajasi rivojlangan mamlakatlarga nisbatan past ekanligini ochib berildi. Bu holat moliyaviy hisobotlarning aniqligi va shaffofligiga salbiy ta'sir ko'rsatib, investorlar ishonchini pasaytiradi. Auditorlik sohasidagi dolzarb muammolarni bartaraf etish uchun, normativ-huquqiy me'yorlarni zamonaviylashtirish, malakali auditorlarni tayyorlash va ilg'or IT texnologiyalarni keng joriy etish zarur. Ushbu chora-tadbirlar auditorlik jarayonlarining samaradorligini oshirib, moliyaviy hisobotlarning sifatini yaxshilashga hamda investitsiyalarni jalb etishda hal qiluvchi rol o'ynashi kutilmoqda. Shuningdek, xalqaro tajriba va hamkorlikni kuchaytirish orqali O'zbekistonda auditorlik tizimini yanada mukammallashtirish imkoniyati mavjud.

Kelajakda amalga oshiriladigan islohotlar natijasida uzoq muddatli aktivlar auditini xalqaro standartlarga moslashtirish, investitsiya muhiti va moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda muhim qadam bo'lishi kutilmoqda. Shu yo'l bilan, auditorlik xizmatlarining sifatini oshirish va mamlakat iqtisodiyotining xalqaro maydonda raqobatbardoshligini kuchaytirish mumkin bo'ladi. Natijada, samarali islohotlar investorlar ishonchini mustahkamlab, O'zbekistonda iqtisodiy o'sish va barqaror rivojlanishga turtki bo'ladi.

Adabiyotlar /Jumepamypa/Reference:

Barth M. (2020) "Global Accounting Standards: Perspectives and Implications." *Journal of Financial Reporting*, 112-130.

Enevoldsen S. (2017) "The Evolution of International Auditing Standards." *European Accounting Review*, 99-115.

Hoogervorst H. (2019) "Financial Reporting and Transparency." *International Journal of Accounting*, 78-95.

Ismoilov M. (2019) "Uzoq muddatli aktivlarning baholash usullari va xalqaro standartlarga mosligi." *Toshkent Moliya Instituti Nashrlari*, 78-92 betlar.

Nobes Ch. (2015) "IFRS Benefits and Challenges" *Accounting and Business Research*, 120-135.

Norqulov A. (2022) "Xalqaro audit standartlarining milliy tizimga tatbiqi." *Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti Nashrlari*, 99-115 betlar.

Qonun (2021) "Auditorlik faoliyati to'g'risida" *O'zbekiston Respublikasining Qonuni*, 25.02.2021 yildagi O'RQ-677-son.

Sobirov M. (2023) "Uzoq muddatli aktivlar auditi: nazariya va amaliyot." O'zbekiston Buxgalteriya va Audit Jurnal, 134-150 betlar.

Whittington R. (2018) "Auditing and Assurance Services." McGraw-Hill Education, 45-60 .

Xolmirzayev S. (2020) "Moliyaviy audit va uning takomillashtirish yo'nalishlari." O'zbekiston Iqtisodiy Tadqiqotlar Jurnal, 45-60 betlar.

Yuldasheva D. (2021) "O'zbekiston iqtisodiyotida auditorlik xizmatlarini rivojlantirish." Milliy Iqtisodiyot Jurnal, 112-130 betlar.